

Sexuella övergrepp mot barn i familjen

*Af Catharina Calleman
og Vivianne Nisell*

Sexuella övergrepp mot barn som sker inom familjen ses ofta som barnmisshandel. Men att kalla incest för barnmisshandel blir, på samma sätt som när man kallar hustrumisshandel för »lägenhetsbråk«, ett sätt att dölja våldets könsriktning. Incest handlar framför allt om sexuella relationer där män har makten. Incest kan ses som en form av kvinnoförtryck eftersom det vanligtvis är flickor som utsätts för övergreppen. Två amerikanska författare¹ har hävdad att ju högre graden av mansherravälde är i en kultur, desto större är sannolikheten för far-dotter-incest.

Sexuella relationer mellan män och kvinnor, där män har makten i olika avseenden är mycket vanliga. En extrem form av sådan ojämlikhet, incest, är kriminaliserad. Incest är liksom våldtäkt och kvinnomisshandel ett brott som förövas av en starkare part mot en svagare. Inställningen till sådana brott skiljer sig på många sätt från inställningen till andra brott. Det är t ex vanligt att den som utsätts för övergreppen ifrågasätts och isoleras och själv måste bära ansvaret för att brottet anges till åtal. En syn på skuldfrågan som är vanlig när det gäller brott som riktar sig mot en svagare part är, att den som utsätts för övergreppen på något sätt bär skuld till det. Den synen kommer tydligt fram i incestbrottets historia.

Incestbrottets historia

På landskapslagarnas tid hade husfadern nästan oinskränkt makt över andra familjemedlemmars kroppar. Han hade rätt att aga sina barn och sin hustru. Våldtäkt ansågs inte kunna förekomma inom äktenskapet. Reaktionen mot incest var svag.

I och med att Sverige blev lutherskt skärptes straffen kraftigt för blodskam, som incest då kallades. Blodskam var alla sexuella rela-

tioner mellan biologiska och/eller ingifta släktingar. Blodskam ansågs vara ett brott mot Guds lag. Lagarna innebar inte något skydd för den svagare, utan båda parterna ansågs brottsliga och straffades.

I 1834 års strafflag sågs blodskam som ett sedlighetsbrott och inte som ett brott mot annans frihet, som t ex våldtäkt. Straffen mildrades då man bedömde att samhällsskadan av brotten inte var så stor. Fortfarande dömdes båda parter, men den äldre straffades hårdare eftersom han »enligt sakens natur alltid måste anses som förförare och alltså straffbarare«².

Den som utsatts för ett övergrepp kunde skrämmas till tystnad genom hotet om straff. Det blev därför omöjligt för henne att ta sig ur situationen.

År 1902 infördes en ny lag om uppfostran åt vanartade och i sedligt avseende försummade barn, en barnavårdslag. Tjänstemän blev skyldiga att anmäla till barnavårdsnämnden om barn blev försummade eller vanartade. Det visade sig att antalet åtal för blodskam då ökade. Fortfarande dömdes flickan – straffmyndighet inträdde vid 15 års ålder – och straffet blev oftast villkorlig dom. Risken var stor att flickan inte skulle bli trodd om hun anmälde en man för incest. Kraven på bevisningen var stora. Ofta krävdes ett erkännande från mannens sida. Det har t o m hänt att en flicka som anmält sin far har blivit dömd, eftersom hon erkände, men att fadern inte kunde fällas till ansvar därför att han nekade och det inte fanns tillräckliga bevis.

Incest döms som otukt med barn

Så småningom började en ny syn göra sig gällande. Under 1930-talet arbetade en utredning med en reformering av strafflagstiftningen, bl a med en viss avkriminalisering av incest. Utredningen pekade på ojämlikheten mellan parterna i ett incestförhållande. Efter en genomgång av rättsprotokoll fann den att nöstan alla incestförhållanden bestod av en far/styvför och en dotter/styvdotter. Man kom fram till att incest var brott mot minderåriga och skyddslösa flickor och ett allvarligt missbruk av fadersauktoritet. Utredarna ansåg att det var omöjligt för flickan att söka hjälp eller anmäla brottet så länge hon själv skulle bli åtalad och dömd för det. I 1937 års lag avskaffades därför straffet för en flicka/kvinna som blivit utsatt för incest om hon var under 18 år.

Sedan 1937 är inte släktskapet det viktigaste för hur brottet bedöms utan åldern hos den som blivit utsatt för övergreppet. När den utsatta är under 18 år dömer domstolarna i första hand för otukt

med barn eller otukt med ungdom eftersom den straffskalan är strängare än för otukt med avkomling. Regeln om otukt med avkomling har idag ingen självständig betydelse när det gäller brott som förövats mot barn och ungdom. Den är avsedd endast för frivilliga sexuella relationer, som omfattar samlag, mellan vuxna människor som är biologiskt besläktade med varandra.

Rubriceringen av incestbrott som otukt med barn/ungdom när den utsatta är under 18 år, gör att incestbrotten i stort sett försvinner i brottsstatistiken.

Flickan ges skuld

I många fall av incest är det fråga om våldtäkter. Men domstolen dömer inte efter våldtäktsparagrafen. För att den ska kunna göra det, krävs en utredning om ifall flickan blivit utsatt för hot eller våld. Det är ytterst sällan som det görs när den som utsatts är ett barn. Anledningen till det brukar sägas vara att man inte vill »rota för mycket« i det som hänt av hänsyn till barnet. Domstolen behöver däremot inte utreda hur flickan förmåtts till det könsliga umgänget för att döma för otukt med barn/ungdom. Själva handlingen att ha könsligt umgänge med barn är brottslig, oavsett omständigheterna, oavsett vem som tog initiativet, etc.

Synen på flickan som medskyldig avspeglar sig alltså inte längre i lagstiftningen. Men de allra flesta fall av misstankar om incest som når myndigheterna, avgörs inte av domstolarna utan inom de sociala myndigheterna. Och bland socialarbetare och terapeuter, som ofta får den första kontakten med dem som utsatts för övergreppen, återkommer samma syn i olika skepnader. När lagstiftningen upphörde att straffa flickan, hade psykoanalysen med Freuds teorier om Oidipuskomplexet tagit över uppgiften att ge henne skulden, nu för att »vara förförisk«, »önskadrömma« eller »fantisera«. Den psykiatriska litteraturen om incest är rik på beskrivningar av flickan, medan fadern kan vara helt osynlig. På samma sätt som ofta skett med kvinnor som utsatts för våldtäkt, görs flickornas personligheter, egenskaper och utstrålning till orsak till övergreppen.

När det gäller incest finns det ofta två svagare parter inom samma familj som den som begår brottet. Förutom flickan själv finns där modern. Också hon anses i den psykoterapeutiska litteraturen bidra till att incest ägt rum, vare sig hon känner till övergreppen eller inte. Hendes »skuld« kan enligt sådana tankegångar bestå i att hon avvisar mannens sexuella närmanden, i att hon lämnar hemmet för att för-

värvsarbete eller i att hon inte förmår sätta stopp för övergreppen. »Det finns inga oskyldiga mödrar« lyder ett hotfullt uttryck som ofta återkommer i litteraturen.

I de sociala myndigheternas praktik är det vanligt att bortse från maktförhållandena inom familjen och att i stället se familjen som en enhet med gemensamma intressen. Att man inte gör klar skillnad på gärningsman och offer återspeglar sig i uttryck som »incestfamilj« eller »incestsituation«. (Hur absurda sådana uttryck är kan vi se om vi jämför dem med ord som »rånförhållandet« eller »stöldsituationen« som gemensamma benämningar på den som begått en stöld etc. och den som blivit utsatt för den.)

Erfarenheter från sociala myndigheter

I vår undersökning (maj 1982) av sociala servicecentraler (SSC) och den psykiatriska barn- och ungdomsvården (PBU) i Stockholm har drygt en tredjedel (41) av de undersökta avdelningarna svarat att de vid ett eller flera tillfällen i sitt arbete stött på incest eller misstankar om incest.

Nästan hälften av avdelningarna har inte svarat, så vad gäller dem vet vi inte vilka erfarenheter de haft. I undersökningen har vi inte angett någon tidsperiod. Siffrorna i det följande kan därför bara användas till jämförelser mellan åtgärder etc. i de redovisade ärendena.

De sexuella övergreppen har i de allra flesta fallen upptäckts antingen under barnavårdsutredningar eller under samtal på PBU. Andra vägar har varit ärenden om vårdnad och umgängesrätt och fosterhemsärenden. Många flickor eller mödrar har vänt sig till SSC och PBU på eget initiativ och hälften av dem (24) angav övergreppen som orsak till att de sökt sig dit. I flera fall har en fosterförälder eller skol-sköterska gjort anmälan.

Synen på vem som är orsak till problemet påverkar naturligtvis synen på hur problemet ska lösas. Vilka åtgärder har då de sociala myndigheterna och PBU vidtagit? Avdelningarna har redovisat totalt 88 ärenden. Den vanligaste åtgärden har varit samtalsterapi (35) eller placering av barnet i annat hem (19). Så många som 19 ärenden har lett till »ingen åtgärd« medan bara 6 ärenden lett till polisanmälan. Vad gäller samtalsterapin har den i nästan alla fallen skett med flickan, ibland också med modern och i några fall med hela familjen. I ett fall har fadern gått i egen terapi. Sammanlagt är det alltså bara en liten del av åtgärderna som inriktar sig på en förändring av fadern. Att åtgärderna inriktas på flickan – särskilt om hon blir fosterhems-

placerad – måste bidra till att öka hennes känslor av skuld till »familjens problem«.

Av de 88 ärenden med misstankar om incest som SSC och PBU redovisat, hade en försvinnande liten del, 6 ärenden, lett till polisanmälan.

Bara ett fåtal incestfall polisanmäls

I Sverige polisanmäldes under 1980 totalt 44 fall av sexuella övergrepp mot barn som skett inom familjen.³ I närmare hälften av fallen hade anmälan gjorts av någon som kommit i kontakt med barnet genom sitt arbete. Det har inte gått att få fram hur många av dessa anmälningar som lett till åtal. Men vi vet att det två år tidigare, 1978, vid domstolarna förekommit sex mål om sådana brott.⁴ Om de två åren är jämförbara, betyder det att en mycket liten del av alla polisanmälningarna leder till åtal.

En av orsakerna till att så få anmälningar leder till åtal är de sociala myndigheternas rutiner i fråga om övergrepp mot barn. Innan myndigheten gör en polisanmälan har den själv företagit en barnavårdsutredning. Vid tiden för polisundersökningen har den misstänkte tagit del av alla uppgifter i barnavårdsutredningen och har alla möjligheter att anpassa sin version av händelsesförloppet efter dem. Det blir därför i de flesta fall omöjligt för polisen att binda honom vid brottet.

Polisförhöret med flickan utförs på ett sätt som ska vara så skoningsamt som möjligt för henne. Åklagaren som fäller avgörandet om att väcka åtal träffar inte flickan själv. Det kan vara en annan anledning till att så få polisanmälningar leder till åtal. När sexualbrottsutredningen ville göra sexuella övergrepp mot barn till angivelsebrott, argumenterade den så här: »Enligt samstämmig uppfattning kan uppståndelse i samband med upptäckten av en sexuell förbindelse mellan en vuxen och ett barn vålla barnet psykiska skador.«⁵ Det resonemanget är vanligt i alla sammanhang där utredningar görs och förhör hålls med barn om sexuella övergrepp de utsatts för. Det används som argument mot att ställa frågor till barnet och mot att höra barnets version av händelsesförloppet.

Vi tror tvärtom att riskerna för skador av övergrepp av alla slag är mindre om vi får tala om dem och bli bekräftade i våra upplevelser av dem. Vad som i verkligheten skyddas av sådana föreställningar är andra intressen. Mannen/fadern som har makten i den grundläggande ojämlika strukturen i samhället, familjen, skyddas från inblandning från omvärlden och myndigheterna.

Noter

1. Judith Herman, Lisa Hirschman: »Father-daughter incest.« Harvard univ press, Cambridge, Mass., 1981
2. SOU 1935:68, s 40
3. »Sedlighetsbrott 1980«, undersökning utförd vid Brottsförebyggande Rådet av Lena Forslund
4. Sammanställning av domar rörande sexualbrott mot barn, gjord av 1977 års sexualbrottskommitté. Opublicerat material
5. SOU 1976:9, s 93